

שני מחזות של ש. שלום

המחזה האחד "אלישע והשבת", פואימה דרמטית בת פתיחה וחמש מערכות. (נדפסה ב"תקופתנו" בעריכת משה קליינמן, לונדון, תמוז תרצ"ב). המחזה האחר: "מערות יוסף", דרמה בארבע מערכות, נדפסה ב"גליונות" בעריכת יצחק למדן (תל אביב, שבט-אדר א', תרצ"ה). הזמן בשני המחזות אחד הוא ומקומם אחד — התקופה הרומאית בארץ ישראל. הטיפוסים הראשיים — אלישע בן אבויה ויוסף בן מתתיהו — שנים שהם אחד. בשניהם נגע אור-המחשבה והביקורת, שניהם הציצו אל מאחורי הפרגוד של המקודש והמקובל בתחום עמם, ושניהם גם נפגעו מברק-החיים של התקיפים והכובשים. לא עמד בהם כוח כוחם של שמעון בר יוחאי ושל רבי עקיבא להיותם גיוזנים ממאור נשמתם הם; נבצר מכוח אישיותם לדעת עושר חייו של הזולת ותוקף-כוחו ולא לנהות אחריהם. אלישע רוצה להרוס "את כל התל, בו קברו את עמו, חומות אל הסוגרות בעד האור, תוקים אל המוצצים את הלשד", — יוסף בן מתתיהו עוזב את התל ואת החומות ואת החוקים; מציל את חייו ומעבירם למקום החיים. לשניהם, אמנם, קטליזטור, מעצור, — השבת לאלישע והמקדש ליוסף בן מתתיהו, אך שניהם עוברים את המעצור, שלא הצילם ביום-הכרעה, שבו היה יוסף ל"פלביוס" ואלישע ל... "אחר". בשניהם משלה האשה: בת ישראל היתה אשר משכה את אלישע והיא לא גיתנה לו, אז הציץ צערו הצצה ראשונה מעבר לפרגוד... וכשלימד לבת ישראל זו, כמורה שלה, את דיני הטהרה ואת "לחן השלום לבעלה", הציץ הצצה שניה מעבר לפרגוד. אבדן אשה, ילידת בשר ודם, הדיח את אלישע בן האלהים... וגם בגופו של יוסף בן מתתיהו חי זכרה של אשה, של פופיה, מלכת רומי, של לבושה הבלתי צנוע ביותר, של מערומיה, של עכס הזהב שהסירה מעל מחשוף ירכה ומסרתה לו, ליוסף. זכרי-חמודות אלו רומזים לו ליוסף בן מתתיהו לנוס, לבגוד, ליצשות פלביוס.

בימי נסיון לא עמדה לו לאלישע השבת, והמקדש לא עמד לו ליוסף הבהן.

בכל תאי גופם השתלטה האהבה — הסאָכסוס. אמנם, אלישע בן אבויה מתאמץ לכסות על ה"אני" התתאי שלו. על הצפון בו, בעלי החגורה של "זעקת העם מכבלי ענות". ... כשר' מאיר תלמידו פונה אליו בשאלה: "האובדן אשה, ילידת בשר ודם, יכול היה להדיח את אלישע בן האלהים?" — משיב אלישע על כך: "נעניתי לך, מאיר, נעניתי לך. 'אובדן אשה, ילידת בשר ודם' אמרת — ולא תהא זעקת העם מכבלי ענות נשמעת בגלל שמרודי הם שקרעו חלונות לנפשי? — כלום הויתי שלי ראיתי והוותו של עולם טובע ביון תרפיו לא ראיתי?" — ברוריה, פופיה, האשה־המלאך או הקדשה ב"מערת יוסף" — להן נשתעבדו ולבשריהן נרצעו אלישע ויוסף, גיבורי יודפת ועם הארץ; הן המניעות את הגלגל של כל העשיות, התהיות והנהיות.

תמהני אם ישנן בספרות העברית החדשה יצירות כאלו, שהתאוה־האהבה, המיניות תרמת־החשקים והיצרים נושפים בהן באון־החושנות הבלתי מוכרעת. המרד של אלישע נעשה פתאום, בהתגלגלו לתוך השווקים, במקום שאין מכסים על ה"אני" התתאי בעלי חגורות, למרד נגד הדברה "לא תנאף". "זו האש הטהורה מכל האשים, זו ההתלכדות השלמה של שתי גוויות בתאוה האחת, את זו חפצו לאסור עלינו" — קורא אחד המתקוממים — "נשבעתי לכם... עד שלא יהיו גוף האיש וגוף האשה לגוף אחד — לא תבוא גאולה לעולם" — וגם בסוף המחזה, כשיודע אלישע, כי ימיו נסתאבו בין האונאות, כי הוא יצור "שנמחק מספר התבונות", הוא בא לתבוע את "חמוקי רגליה" של ברוריה, "המשכרים במגע", את "הבל דמיה הרועפים פתיוך"... הזה המרד של אלישע?

ובמערה שמתחת למבצר יודפת, ב"מערת יוסף", במקום שהמוות מלבין שיניו מכבר, יושבת האשה, שלהבת סיגוף בעיניה וחפצה אחד הוא: כי "יך בה פעם עוד זרם זה הבא מגוף אנוש... אשר לו שם תקראו — ואינו אלא סוד... ואשר בו, רק בו, צפון עוד משהו מכוס התנחומים... משהו מפלא אלוהים..." הוזה הביקוש האחרון במבצר יודפת?

אך לא נבוא לדון עם בעל המחזות על חזונו ההיסטורית, שתפיסתה פרוידיאנית היא, בכוונה או שלא בכוונה. אפשרית תפיסה כזאת בפינה זו, כשם שאפשרית היא בפינות אחרות בתולדותינו ובתולדות העמים, כשם שאפשרית גם תפיסה מרכסיסטית וכל תפיסה אחרת, ואין הדבר תלוי אלא במידת הכשרון של

התופס וביכלתו לבנות את בנינו ולהציגו כבנין אמנות, שהוא תמיד גם בנין אמת.

והבנין הזה של ש. שלום כבניה השירית שלו. מעוף מכונף בתוך ערפלי טוהר, ולא נדבכים מאורחים על יסודות מוצקים. שטף רעיונות וזרם מחשבות מבריקות ואמיתות הרבה, לא רעיון מרכזי ומחשבה יציבה ואמת אחת שאינה ניתנת לערעורים. בשני המחזות גם יחד אין מצב ויש זרם. אין מישור ואין אופק ויש תהומות ופסגות. שר ש. שלום את שירתו, זו הידועה בצליליה המעוררים ובתוכה הגרעיני-הרעיוני בתוך אפיק של דרמתיזת, נפשות רבות מתרוגנות הפעם בפי משורר, וכולן הוא עצמו, והוא כולן. הרי זהו האופייני ביצירתו של ש. שלום, שאין בה טפוסים אינדיבידואליים, שאין בה "גיבורים", שכולם גיבור אחד, האדם באשר הוא, שהאדם אחד הוא ביסודו, במהותו, וההפרשים האינדיבידואליים טפלים הם לגבי העיקר, לגבי היסודי-האנושי. זהו "רעיון ההזדהות" — כהגדרתו של ש. שלום — "התמזגות כל הגיבורים לגיבור אחד".

"אלישע והשבת", אף על פי ש"פואימה דרמטית" היא, שההשתפכות והסמליות יפות לה יותר, עולה בכל זאת על הדרמה "מערת יוסף" בבנינה המודרני, במתן דמות הטוי הריאלי כמסגרת למתהווה ברגעים הדרמטיים, בקרבתה למקורות ולמסמכים ההיסטוריים, בהעמקת הפרובלמות, בתדירה לרוח הזמן ההוא. בה אין "רעיון ההזדהות" משתלט. בה גם הסאָכטוס בלום לרגעים, ומחשבות מזוככות וקדושות עולות מנוקות מפגמי העבדות המינית. בה עולה שירת השבת, שהיא "חלום היצירה", שלהבת קדושה בפנס-השחור ששמו הזויה.

ואף גם הגיוון החברתי שבמרד אלישע ברבנות לא נעדר בפואימה זו, אף על פי שלא אלישע המביע אותו בפירוש והוא נשמע מפני האספסוף: "הדברה השלישית מה אומרת? — שואל ארמגיל הענק — זכור את יום השבת לקדשו. ואנחנו אומרים: קידוש השבת הוא קידוש הספר שלהם. קידוש השלטון של העשירים על העניים, של המעטים על הרבים, של הערומים על התמימים, של הצבועים על הטהורים, של רבנן העושים פימה עלי כסל על עם הארץ הרעב" —

תחת זאת מרובות במחזה השני, ב"מערת יוסף" התמונות שלא מעולם זה. הדמיון פורש לו כנפיו כבן-חורין מעול המציאות והחלום אף הוא עשיר-

האפשרויות הבימתיות הוא... אין גבול לאפשרויות ההייתיות ואין תחום לאדם בהגות-כיסופיו. אותה אשה, שמתחילה אין לה בעולם — רצונה, אלא תשוקה לרהט של און, למגע פלאים, גוף אל גוף... חוש אל חוש... אותה אשה תיה בה פתאום יד המקדש והיא מתעלה פתע מהגופניות החושית הקיצור-נית אל התפשטות גמורה, שדוגמתה שכיחה רק בספירות העליונות של הברי —

וְצִרְגָּה מְלֵא הַבַּיִת,

חַן לֹא מִזָּה.

הַשְּׂכִינָה שׁוֹכֵנָה בַּבַּיִת

כְּאֵשׁ תִּגַּה בְּסִנְהָה...

ואותה אלומת בני אדם שהפכה לעדר חיות זוחלות על ארבע ונוטות לנבוח בטרוף תאוותן, גופים רועדים מחמדת אשה ופיהם זב ריר למראה — יש להם בכל זאת שעה גדולה, כשהם שומעים קולו של המקדש, ויד המקדש הוזה בכולם, כולם מורתחים, כולם מבוהלים, כולם מרתתים באימה: "המקדש, המקדש ניצב פה בתוכנו"...

אך מרגע זה ואילך הולכים חיי הממשות שבמחזה ופוחתים ובמקומם מתחילה החיות הדימיונית. בנפשות פליטי יודפת פותחת הכפילות, או, ביתר דיוק, הכפילות השכיחה בנפשות בני אדם מתחילה להתאחד בצורה על-אנושית, להתייחד, להתמוג, "להזדהות"; קול ה"אני" קורא לגופו אל מחוצה לו, אל חיים או מוות מדומים או מרומים; ושוב אין בין האיש והאשה כל תחום וכל חפץ; ה"פה" וה"שם" אינם אלא אחד. הכל עובר את גבול הממשות ונעשה הזיה, דמיון — המעבר שבין הישות וחדלון. בשני המחזות הללו משוקעים כוחות יצירה מרובים, כוחות הבעה ומתן דמות. מרץ ביטויי רב נוקר מסלעי יסוד של הלשון.

"דבר", תרצה